

Kudüs'te Bir Vakıf Mahalle: Sekiz Yüz Yıllık Meğâribe Mahallesi ve Serencamı

Hasan Hüseyin Güneş*

Öz

Bu makalede Kudüs Meğâribe Mahallesi tarihî ve siyasî bir monografi metoduyla değerlendirilmiştir. Mahallenin birkaç yönden önemi bulunmaktadır. Bunlar; ı) incelenen mahallenin 800 yılı aşkın bir tarihinin bulunması ıı) bu tarihselliğin yanı sıra kuruluş aşamasında bir Müslüman vakfı olarak tesis edilmesi -ki İslam tarihinde vakıf olarak kurulan başka bir mahalle bulunmamaktadır.- ııı) ilk iki özelliğinin görmezden gelinerek 1967 İsrail işgali esnasında ortadan kaldırılmasıdır. Makalede mahallenin kuruluş sürecine değinildikten sonra kurumları kısaca ele alınmaya çalışılmıştır. Zira 1967 İsrail işgalinde yıkılan ve tahrip edilen müesseselerin sadece evler olmadığı ancak bunlara işaretle mümkündür. Bu kurumların tanıtılması akabinde mahallenin yıkılış sürecine ve bunun arka planına değinilmiştir. Tarihsel ve siyasal süreçler dikkate alınarak Meğâribe mahallesinin günümüz Kudüs'ü için ne anlam ifade ettiğinin altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Meğâribe Mahallesi, 1967 Savaşı, Filistin, İsrail.

A Waqf Quarter in Jerusalem: The Magarebeh Quarter of Eight Hundred Years And Its Adventure

Abstract

In this article, the Magarebeh Quarter of Jerusalem is assessed by a historical and political monography method. The quarter is significant in some aspects; it had been existed for over eight hundred years. It is a unique example which was founded as a waqf quarter, being unprecedented throughout the Islamic history. Without considering its importance and such unique aspects, Magarebeh Quarter was terminated by the Israelite occupation of 1967. In this study, after touching on the establishment period of the quarter, its institutions were briefly discussed. Because, it is the only way to show that not only ordinary houses but also the institutions were abolished by Israelite occupation of 1967. Having introduced those institutions, demolishing phase of the district and the negative factors behind it are thouched upon. Considering historical and political processes, the significance of Magarebeh Quarter for Jerusalem has been emphasized in this article. After representation of the processes as historical and political constructions, it is brought to a conclusion that the Quarter of Magarebeh has a deep meaning for also contemporary Jerusalem has to be highlight.

Keywords: Jerusalem, The Quarter of Magarebeh, The War of 1967, Palestine, Israel.

* Yrd.Doç.Dr., Bartın Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi; hasan.h.gunes@gmail.com

Giriş

Kudüs gerek Müslümanlar ve gerekse gayrimüslimler için tarih boyunca önemli bir şehir olmuştur. Bu çalışmanın amacı İslam şehirlerinin önemli müesseselerinden olan vakfı bir mahalle çerçevesinde ele almaktır. Bunun yanı sıra temel hedefin, Filistin sorununu tarihi bir mahallenin sergüzeşti üzerinden anlamaya çalışmak olduğu söylenebilir. Çalışma konusu olan mahallenin makalede ele alınışı bir vakıf olarak tesisinden, 1967 yılında tahrip edilmesine kadarki süreci kapsamaktadır. Dönemin uzun olması nedeniyle, mahallenin vakıf olarak tesis edilmiş safhasının izah edilmiş ve kurumlarının tanıtılmasından sonra, XX. yüzyıldaki yıkılışı tasvir edilmiş ve bu durum İsrail'in kuruluşu ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Makalenin en önemli özelliği Meğâribe mahallesine dair Türkçe akademik ve popüler literatürde hiçbir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu çalışmanın gerekli yerlerinde ana kaynaklar kullanılmış, bunların yanı sıra tetkik eserlerden de istifade edilmiştir. Ayrıca Kudüs Meğâribe cemaatinin günümüzdeki kamusal mümessili Muhammed İbrahim Abdülhak ile Kudüs'te birkaç görüşme yapılarak mülakat gerçekleştirilmiş ve bize sunmuş olduğu kişisel arşivinden de yararlanmaya çalışılmıştır; bu belgelerin bir kısmı da eklerde gösterilmiştir. Tüm bunların haricinde mahallenin yıkımını fotoğraflarla göstererek sorunun vahameti gözler önüne serilmek istenmiştir.

1. Mağribliler, Kudüs ve Meğâribe Mahallesi'nin Te'sisi

Mağribliler Hac farızasını eda etmek için Mekke'yi ve akabinde İslam peygamberi Hz. Muhammed'in mezarını da ziyaret ettikten sonra İslam'ın bir diğer kutsal şehri olarak Kudüs'ü de ziyaret etmişlerdir (İbnu Cubeyr, tarihsiz: 1718).¹ Bunun yanı sıra Mağriblilerin Kudüs'ü ziyaret etmelerindeki bir diğer husus da şehirde bulunan Mağribli ulemayı ziyaret etmektir. Bu ve benzer nedenlerden ötürü,

1 Kimi zaman önce Kudüs'e gidiliyor ve Hac farızası için Mekke'ye oradan gidiliyordu. İbnu Cubeyr, Mağriblilerin Hac farızasını eda etmek için "cahil cesaretiyle" Trablus'tan çölleri ne halde geçtiklerine seyahatnamesine değinmiştir.

Kudüs'e gösterdikleri ilgi ve alaka onları bir şekilde bu şehre getirmiştir. Kudüs'ü yoğun bir şekilde ziyaret eden Mağribliler, teberrüken Mescid-i Aksa'nın civarında ikamet etmiştir (el-Aselî 2009: 19).

492/1099 yılında Kudüs, Haçlılar tarafından ele geçirildiği zaman şehirdeki birçok Müslüman öldürüldü. İbni Esir'in verdiği bilgiye göre Mescid-i Aksa haremünde yetmiş binden fazla Müslüman katledilmiştir. Bunlar arasında Müslümanların ulema, zahit, âbid vb. önde gelen şahsiyetleri de bulunmaktaydı (el-Mağribî 2000: 77). Kudüs'ün bu şekilde Haçlılar tarafından ele geçirilişi akabinde Fatımî veziri el-Efdal el-Cemalî² tarafından Haçlı ordusuna karşı hazırlanan orduda Mağribliler görev almışlardır (el-Mağribî 2000: 79).

Selahaddin el-Eyyubî Haçlılara karşı Kudüs harekâtını kararlaştırdıktan sonra deniz kuvvetlerinin de bulunması gerektiğini anlamış ve buna binaen de Mağrib'de hüküm süren Muvahhidîlerden bu konuda yardım talep etmiştir. Muvahhidîler gemi yapımında çok iyilerdi; öyle ki gemi yapım şehirleri oluşturmuşlardı. Muvahhidî halifesi el-Mansur Yakub b. Yusuf ve Selahaddin el-Eyyubî arasında 585/1189-1190 yılında gerçekleşen yazışmalar Kudüs'ü haçlılardan kurtarmak için gerçekleştirilen askerî ittifakı yansıtmaktadır. Yazışma tarihlerinden önce 583/1187'de Mağribliler gemileriyle Kudüs ve Filistin için Selahaddin el-Eyyubî ile omuz omuza mücadele vermiştir. Ordunun amirali Abdüsselam el-Mağribî idi (el-Mağribî 2000: 87). Bu emir, askerleriyle birlikte Akka'ya girmiş ve 587/1191 yılında bu şehre karadan gerçekleşen Selahaddin el-Eyyubî ordusuna denizden yardım sağlamıştır (el-Mağribî 2000: 89).

Selahaddin el-Eyyubî önderliğinde Haçlılar mağlup edildikten sonra, Kudüs'te ve Harem-i Şerif'in çevresinde kurulan en önemli vakıflardan biri Dımaşk valisi olan (582-592) Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin'in 583/1193 yılında tesis ettiği vakıftır. Mücireddin'in verdiği bilgiye göre (el-Hanbeli 1973: 220-226). Melik Efdal, Harem-i Şerif'in batı tarafında kalan ve Meğâribe mahallesi ola-

2 Fatımî vezaretine 487/1014 yılında babası Bedr el-Cumâlî'nin ölümü üzerine getirildi. Vezareti döneminde Haçlılar 492/1099 yılında Kudüs'ü ele geçirmiştir. 515/1121 yılında öldürülmüştür.

rak bilinen mıntıkayı erkek ve kadın Mağriblilere vakfetmiş ve ayrıca buna ilave olarak dini ilimlerin tedrisi için Efdaliyye medresesini kurmuştur (et-Tibavî 1401/1981: 13-14).

Vakfiye, Melik Efdal sonrasında 666/1267 yılında -ki bu da Memlük döneminin başlamasından sonraya tekabül etmektedir- tanzim edilmiştir. İkinci tanzim ise Osmanlıların bölgeye hâkim olduğu bir döneme denk gelen 1004/1595 yılında gerçekleşmiştir³.

3 Vakfiye metni için Bkz. Abdullatif et-Tibarî, **Evkâfu'l-İslamiyye Bi Civaril Mescidil Aksâ**, Vezâretu'l-Evkâf ve's-Şuûn ve'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyye, Ürdün 1404-1981, s. 13-17. Araçça olan vakfiyenin aşağıda verilen tercümesi tarafımızca yapılan tercümesi şu şekildedir: Kudüs kadısı Mevlana Şucauuddin Efendi'nin izniyle Meğâribe mahallesini vakfeden (vakfî gerçekleştirip) şartlar koşmuştur. Bu kitabın da şer'î hükümlerle günümüze dek sübutu ve tenfizi kılınmıştır. 26 Şaban 1004 yılında bu kayıt gerçekleşmiştir. (Metnin bu kısmı vakfiyelerin kaydedilmesi esnasında *sah keşide* denilen yerdir. Verilen tarih Müciredin'in dediğini doğrulamaktadır. Bismillâhî'r-rahmânî'r-rahîm. Bu otoruma isimleri tespit edilmiş olan kişiler şahitlik etmektedir. Bunlar ilim ehlerinden uzman, hayırlı erkeklerden, akıllı, hür, emin Müslümanlardır. Şahitlik ettikleri şeyin sıhhatini ve hakikatini bildiler. Allah hakkı için şöyle söylemektedirler: Onlar Kuds-i Şerif şehrindeki Meğâribe mahallesi olarak bilinen yerin tümünü tanımaktadırlar. (Bu tarife göre) Kible yönünden olan birinci sınır Kuds-i Şerif şehrinin surlarda ve Aynu Silva'na giden yolda bitmektedir. Doğu tarafından olan ikinci sınır; Harem-i Şerif'in duvarında bitmektedir. Kuzey tarafından olan üçüncü sınır; Ümmü'l-Benât olarak bilinen kemerli taş köprüde bitmektedir. Batı tarafından olan dördüncü sınır; Fazıl ve Kuds-i Şerif kadısı Şemseddin ve Emir İmaduddin b. Miskî ve Emir Hüsamuddin Kaymaz'ın evlerinde bitmektedir. (Bu vesikanın) hududu muayyen bu mahallenin Melik Sultan Meliku'l-Efdal Nureddin Ali b. Sultan Meliku'n-Nasir Selahuddin Yusuf b. Eyyüb b. Şadî tarafından, Allah her ikisine de rahmet etsin, vasıflarının ve mesleklerinin farklılıklarına rağmen; erkeklerine ve kadınlarına, büyüklerine ve küçüklerine, en faziletlilerine ve faziletlerine olmak üzere tüm Mağriblilere vakfetti. Onlara ve vakıflarına nezaret edecek kişinin uygun göreceği şekilde (bu mahallenin) evlerinde oturacaklar ve mürafakatından yararlanacaklardır. (Nâzır), meskenlerden herhangi birini mülk ve haciz alma veya satma olmaması için (istediğini bu konuda) fazilet sahibi kılar ve istediğini de öne geçirir. Bu vakfa ve vakfın cüz'iyatına nezaret edecek ve işlerini tertip edecek kişi her asırda, Meğâribe (cemaatin)e önderlik edip ve Kudüs'te mukim olan şeyhte olacaktır. O da yerine görev yapacak kişiyi seçip niybet verebilir ve dilediğinde seçtiği kişiyi azledebilir. (Tüm bunlardan sonra) müebbed şer'î bir vakif oldu. Geçmişte de (aynı şekilde) Meğâribe taifesine (bu vakıf) cari idi. Şahitler buna şahadet ettiler ve bu şahadetlerini Allah'ın Recebû'l-Ferd ayının yirmi dördüncü günü 666/9 Nisan 1268 tarihinde yazdılar.

2. Mahallenin Müesseseleri

2.1. Meğâribe Vakfı

Yukarıda işaret edildiği gibi bu vakıf Melik Efdal tarafından tesis edilmiştir. Vakfiyede belirtildiğine göre, Burak duvarı olarak bilinen Harem-i Şerif'in batı duvarına bitişik araziye sadece Kuzey Afrikalı/Mağribli Müslüman erkek, kadın ve çocukların yerleşmesine izin verilmiştir. Böylelikle söz konusu bölge Mağribli Müslümanlar için tesis edilmiş bir mahalle haline getirilmiştir (el-Hanbeli 1973: 46). Zikredilen bu vakıf bazı gelirlerle sahipti. Kudüs şeriyeh sicillerindeki kayıtlara göre gelirler, mahalle şeyhi (Şeyhu'l-Meğâribe) tarafından kontrol edilerek mahallenin ve Meğâribe cemaatinin maslahatına harcanmıştır. Ebu Medyen el-Ğavs el-Mağribî 893/1503 yılında bu müesseseye, Kudüs köylerinden olan Aynu Karim'den elde ettiği arazi gelirlerini vakfetmiştir (Yusuf 200: 251-252).

2.2. Meğâribe Zaviyesi

Meğâribe zaviyesi de mahalledeki vakıflardan biriydi. Zaviyeyi, Şeyh Ömer b. Abdullah b. Abdun-nebi el-Mağribî el-Masmudî 703/ 1313 yılında tesis etmiştir. İki katlı bir yapıya sahip olan zaviyenin üst katında bir mescit bulunmaktadır. Zaviyede Mağribli fukaralar barındırılmış ve ihtiyaçları karşılanmıştır (Yusuf 200: 238).

2.3. Meğâribe Camii

Harem-i Şerif sahası içerisinde olan bu cami Kuzey-güney cihetleri doğrultusunda inşa edilmişti; kuzey ve doğu kapıları bulunmaktaydı. Camiinin önemi harem-in bir cüz'ü sayılmasından kaynaklanmaktaydı (el-Mağribî 2000: 213). Müciredin her ne kadar caminin ikinci halifenin Kudüs'e gelişi esnasında yapıldığını söylese de bu çok uzak bir ihtimaldir (el-Hanbelî 1973: 52-53). Emevîler döneminde inşa edildiğini kabul edilen bu camiinin doğu girişindeki kitabeden Sultan Abdülaziz tarafından 1288/1871 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır (el-Mağribî 2000: 213).

2.4. Burak Duvarı

Burak Duvarı olarak bilinen bu yapı, Harem-i Şerif'in batı duvarıdır. Bu nedenle Müslümanlar için büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber, Mekke'den Kudüs'e Miraç için getirildi-

ğinde bineği Burak'ı bu duvara bağlamıştır (Arramin vd. 2001: 12-13).

2.5. Efdaliyye Medresesi

Meğâribe mahallesinde bulunan ve Kubbe ismiyle de bilinen Efdaliyye medresesi es-Sultân el-Melikü'l-Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin el-Eyyubî (556-622/1169-1225) tarafından 590/1193 yılında kurulmuştur. Medrese, Burak duvarı sahasında bulunmaktaydı. Vakfiyeye göre medrese, Kudüs'te ikamet eden Malikî fukahasına ve yine Kudüs'te bulunan Mağribililere münhasır kılınmıştır. Kudüs'teki ilmî hayat içerisinde önemli bir yeri olan Efdaliyye medresesinde ayrıca Şeyh Abd adında bir evliya metfundur (Yusuf 200: 113).

2.6. Fahriyye Medresesi ve Hangâhı

Sicillerde Hangâhu'l-Medreseti'l-Fahriyye olarak da anılan bu medrese, Kadı Fahrudin Muhammed b. Fadlullah tarafından 732/1331 yılında kurulmuştur Meğâribe Camii'nin batısında bulunan bu medrese, mescidin suru içerisinde yer almaktadır (el-Yakub 1999: 337). 16.6.1969 tarihinde İsrail tarafından yıkılan bu medreseden günümüzde geriye sadece üç oda kalmıştır (Arramin vd. 2001: 19).

Fahriyye hângâhı ise Harem-i Şerif'in batı tarafında yapılmıştır. 978/1570 yılında Osmanlılar tarafından hângâhın gerekli onarımının gerçekleştirilmesini sağlanmış, bu tamirat için yirmi beş altın harcanmıştır. Hângâh, medresenin gelirlerine ortaklı. Medrese ve hângâhın ortak gelirlerinden bir diğer Fahriyye çarşısıydı. Burada bulunan dükkânlar her iki müessesenin muhtelif giderleri için harcanmıştır (el-Yakub 1999: 350).

Tüm bu müesseseler mahalle sakinlerinin kendileri tarafından vakıflarla idare edilip yönetilmekteydi. Müesseselerin vakıf kurumu ile yönetil mahallenin içerisinde bir lokal vakıf ağı oluşturmuştu. Her ne kadar mahallenin kendisi bir vakıf olarak kurulmuş olsa da zikredilen ağda bulunan vakıfların birçoğu otonom bir yapıya sahip olup mahallenin başka bir vakıfla yönetsel bir bağı bulunmaktaydı.

3. Meğâribe Mahallesinin Yirminci Yüzyılda Tarihsel ve Siyasal "İnşası"

Yukarıda tasvir edildiği üzere, uzun yıllar boyunca kendi müesseseleriyle ayakta kalmayı başarmış olan mahallenin yirminci yüzyıldaki tarihi seyri değişim göstermiştir. Bu yüzyılda Yahudi göçleri nedeniyle Filistin'in içinde bulunduğu siyasi karmaşa bir dünya meselesi haline geldi. Sorun savaşların çıkmasına neden olduğu gibi Kudüs'ün tarihi dokusunun zarar görmesine de neden oldu.

3.1. Genel Hatlarıyla XX. Yüzyılda Filistin'in Siyasî Panoraması

Meğâribe Mahallesi ve bu mahalleyle özdeş tarihsel bir kimlik edinen Meğâribe cemaati, 1967 yılında tarihin susturulmuş mağdurları arasına sokulmuştur.⁴ Söz konusu mağduriyet cemaatin evlerinden ihraç edilip evlerin ve mahalle müesseselerin yıkılıp, işlevselliğinin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Mağribe Mahallesi'nde meydana gelen hadiseler Filistin içerisinde İsrail adında bir devletin kurulmasıyla başlamış, bu devletin temelleri ise I.Dünya Savaşı neticesinde, Filistin'in İngiliz mandası haline getirilmesiyle atılmıştır (Arabî 2009: 467-484). Bu kararla fiilen 1920'de başlayan İngiliz manda idaresi, 1922'de Birleşmiş Milletler Cemiyeti (BM) tarafından da onaylanmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İsrail Devleti'nin fiilen kuruluşu aşamasında İngiltere'nin söz konusu bölgeye ilişkin takınacağı tutum çok önemliydi. Nitekim bu tutumun ne kadar önem arz ettiği 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu'nda ortaya çıkmıştır. Zira bunun öncesinde Araplara vermiş olduğu bir bağımsızlık sözü bulunan İngiltere, Filistin'de kurulacak bir Yahudi devletini olumlu karşılayacağını ve buna destek vereceğini net bir üslupla belirtmiştir (Soy 2004: 289). Deklarasyondan kısa bir müddet sonra Filistin yönetimine el koyan İngiltere, bölgeyi 1947 yılına kadar

4 Mahallenin tüm müesseselerini burada ele emlak hacim itibarıyla mümkün değildir. Nitekim bu müesseseler ve işleyişi üzerine tarafımdan *XVI. Yüzyılda Kudüs Meğâribe Mahallesi ve Meğâribe Cemâti* (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2014) adlı çalışma yapılmıştır. Bunun yanında, yıkıma uğrayan ev dükkânlarının adedi ve kimlere ait olduğu hakkında makale sonunda verdiğimiz tabloya bakınız.

mandası olarak idare etmiştir. Mandater yönetim altındaki Yahudiler, dünyanın dört bir yanındaki Yahudilerin bu topraklara göçlerini organize etmiş, böylelikle Filistin'e XIX. yüzyılda başlayan Yahudi göçleri XX. yüzyılda ivme kazanmıştır (Serbestoğlu 2012:490-495).

1947 yılına dek Filistin üzerinde devam eden İngiliz mandası, bu yıl içerisinde mandaterliği yaptığı coğrafyayı Birleşmiş Milletlere devretmiş, Birleşmiş Milletler de 29 Kasım 1947 tarihinde Filistin'i üç ayrı yönetim birimine ayırmıştır. Buna göre biri Arapların ve diğeri de Yahudilerin olmak üzere bölgede iki ayrı devlet kurulmuş ve Kudüs ve çevresi için de uluslararası bir yönetim kararlaştırılmıştır. Alınan bu karar Araplar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkinin yanı sıra uluslararası kamuoyuna da Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulduğu kabul ettirilmiştir. Son İngiliz Yüksek Komiseri ve askerî birliklerinin Filistin'den ayrılışını takiben Arap Birliği'ne bağlı Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan ordularını Filistin topraklarına göndererek İsrail karşısında Filistinliler'e destek olmaya çalışmış, İsrail'in mukavemeti ile de I. Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. Ürdün ve Mısır 1947 yılında kabul edilen BM taksim planına göre Filistin'e bırakılan topraklarda sırasıyla Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne girmiştir. Kendi aralarında birlik oluşturamayan Araplar için yenilgi kaçınılmaz olmuştur. Arap Devletleri'nin kaybettiği bu savaş, Yahudiler tarafından "*Bağımsızlık Savaşı*" olarak adlandırılmıştır. İslam dünyası açısından savaşın en acı neticeleri Kudüs'ün Doğu ve Batı Kudüs şeklinde ikiye taksim edilmesi ve günümüze dek devam eden Filistin mültecileri meselesi olmuştur (Salih 1433/2012: 63-66).

1948 savaşı akabinde Eski Kudüs "Doğu Kudüs" adıyla, Batı'da İsrail tarafından oluşturulan modern şehir ise "Batı Kudüs" şeklinde anılmaya başlanmıştır. Savaş esnasında Siyonist askerî birlikleri ve Ürdün birlikleri arasında sıcak çatışmalar gerçekleşmiştir (Abowd 2000: 8). Savaş İsrail'in resmen tanınması, bölgedeki Yahudi nüfusunu arttırıcı faaliyetler ve bunlara ABD ve Sovyetlerin sessiz kalışıyla tutuşmaya başladı. Tüm bu gelişmeler Suriye'nin İsrail'e karşı savaş başlatılmasının önünü almaya çalışan Arap dev-

letlerinde, özellikle 1963 yılından sonra Filistin sorunu etrafında bir birliğin oluşmasına neden oldu. Arap devletlerinde savaş hazırlıkları başlamıştır. Özellikle Mısır, Arap dünyasındaki mevcut liderliğinin sarsılmasına binaen, İsrail ile savaşın kaçınılmaz olduğuna karar vermiştir. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır'ın hedefi, İsrail'i ağır bir hezimete uğratarak siyasî otoritesini sağlamlaştırmaktır (Süer vd. 2007: 42-43).

Savaş 4 Haziran 1967 tarihinde başlamış ve İsrail, altı gün içinde Mısır topraklarından Sina Yarımadası ile Gazze Şeridi'ni, Ürdün topraklarından ise Doğu Kudüs ve Batı Şeria'yı işgal etmiştir. 1967 Savaşı Filistin ve çevresindeki ülkeleri sonuçları itibarıyla, uzun yıllar etkilemiştir. Öncelikle bölge ülkelerin sınırları değişmiştir. Bu sınırlar İsrail'in sınırları lehine genişlemiştir. Cemal Abdünnasır liderliğindeki Mısır, hezimete uğramış ve bölgedeki Arap liderliğini kaybetmiştir. Savaş öncesinde Arap ülkeleri arasında yaygın taraftar bulan Pan Arabizm yerini Pan İslamizm ve zaman içerisinde güçlenecek olan Filistin milliyetçiliğine bırakmıştır (Süer vd. 2007: 44-46).

Bu siyasî olaylardan Meğâribe Mahallesi ne şekilde etkilenmiştir? Mahallenin XX. yüzyıldaki akıbetinin kökenlerini nerelerde aramak gerekmektedir? Bu sorulara sağlıklı bir cevap verebilmek için öncelikle Filistinlilerin yaşadıkları topraklardan Yahudiler tarafından neden çıkartılmak istendiği yanıtlanmalıdır. Meğâribe Mahallesi'nin 1967'deki yıkımı Siyonist fikirlerin amacına ulaştığını göstermektedir. Bu fikirler irdelendiğinde *el-Ardü'l-Mev'ûde* (الأرض الموعود) /-vaat edilmiş toprak) inancının bahsi geçen Siyanosit fikirlerin temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır. İnanç; Tanrı emriyle Nehri'nden Nil Nehri'ne kadar olan toprakların İsrail oğullarına bırakıldığı esasına ve bu arazi üzerinde sadece Yahudilerin yaşam hakkı bulunduğu dayanmaktadır. Diğer dinlere mensup kişiler Yahudilere vaat edilen topraklar üzerinde hâkim zümre olarak yaşayamazlar. Dolayısıyla başka zümreden insanlar mahkûm zümre olarak yaşamaya yanaşmayıp sorun çıkartacak olurlarsa ard-ı mev'ûde bu kimselerden temizlenmelidir (Husavî 2008: 142-146).

Vaat edilmiş topraklar inancına en iyi örneklerden biri, İsrail'in kuruluş sürecinde devletin kurucusu olarak bilinen Ben Gurion'un oğluna yazdığı mektupta görünmektedir. O, 27 Temmuz 1937 tarihli mektubunda mezkûr topraklarda Filistinlilerin barındırılmaması gerektiğini yazmıştır. Ben Gurion'un topraklarından çıkarılacak Filistinliler için öngördüğü çözüm sürgün olmuştur. Buna göre Filistinlilerin diğer Arap ülkelerine gönderilmesini düşünmüştür. Irak'ı sürgün yeri olarak tespit etmiş olan Gurion 1938 yılında Filistinlileri Irak'a göndermeye yönelik çalışmalar yapmıştır (Simons 2004: 30-32).

3.2. Filistin Panoramasında Meğâribe Mahallesi

Yukarıda genel hatlarıyla anlatılmaya çalışılan Filistin siyasî panoramasında Meğâribe Mahallesi'nin nasıl bir karede görüldüğünü tespit etmek önemlidir. Zira bu mahalle Kudüs'ün ve Filistin'in XX. yüzyıldaki serencamının en önemli tanıklarından biridir. Çünkü bu mahallenin Yahudi hâkimiyetine alınması, aşağıda değinileceği üzere, İsrail yönetimi için çok önemliydi. Mahallenin bu önemine binaen, İsrail burayı alarak adeta Kudüs üzerindeki hâkimiyetini simgesel bir dille de göstermiş oldu.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezî otorite zaafının ortaya çıkmasıyla Filistin'e yapılan Yahudi göçleri Meğâribe Mahallesi etrafında da etkisini hissettirmiştir. Meğâribe Mahallesi sınırları olan ve Yahudi Mahallesi olarak bilinen yerleşim alanında bu yüzyıl içerisinde Yahudi nüfusu 15.000'e ulaşmıştır. İngiliz mandaterliği altındaki dönemde Yahudi nüfusu gün geçtikçe daha fazla artış göstermiştir. Öyle ki Yahudi mahallesinin nüfusu 88.000'i bulmuş, 70.000 Yahudi Batı Kudüs'te kendileri için inşa edilen modern şehre geçmiştir (Louw 1997: 9).

İngilizlerin Yahudi göçüne verdikleri destek Filistin topraklarında gün geçtikçe artan Yahudi nüfusunun yanında, Yahudilerin Filistin topraklarına dair isteklerini de arttırmıştır. Bizzat İngiliz yönetimi tarafından Burak Duvarı'nın Yahudiler

için satın alınması bile söz konusu olmuştur. Ancak bu mümkün olmayınca Yahudiler ibadetlerini yapabilmek için Burak Duvarı çevresine önceleleri sandalyelerini koymuş, sonrasında da ahşap barınaklar yapmaya başlamışlardır. Bunun üzerine sadece Meğâribe Mahallesi sakinleri değil Kudüs'te yaşayan diğer Filistinliler de İngiliz yönetimine duydukları rahatsızlığı bildirmişlerdir. Bu şikâyetler bölgeye konuşlanmak isteyen Yahudilerin, Meğâribe Mahallesi sakinlerine karşı bir tedbir almalarına neden olmuştur. İngiliz yönetimine yapılan şikâyetler Yahudilerin Burak Duvarı etrafındaki uygulamalarını sonlandırmalarına hiçbir şekilde etki etmemiştir. Bunun yanı sıra Yahudiler tarafından 28 Temmuz 1929-11 Ağustos 1929 tarihleri arasında düzenlenen bir toplantıda *Ağlama Duvarı Yardımcıları* adlı bir cemiyet kurulmuştur. Buna mukabil Filistinliler tarafından da *Burak-ı Şerif Cemiyeti* kurulmuştur. Bu cemiyet tarafından İslam ülkeleri konsolosluklarına Yahudilerin Meğâribe Mahallesi'ndeki gayr-ı meşru toplanmaları ve "Süleyman mabedi burada yeniden bina edilecektir" açıklamaları aktarılmış ve Burak Duvarı'nın olası akıbeti hakkında uyarıda bulunulmuştur (Arramin vd. 2001: 45-46).

Burak Duvarı üzerinden yürütülen Filistinliler ve Yahudiler arasındaki bu mücadele; Yahudilerin İngiliz hükümetine 70.000 Cüneyhlik bir teklifte bulunarak, duvarı satın almak istemeleriyle yeni bir ivme kazanmıştır. Lâkin İngilizlerin verdiği yanıt olumsuz olmuştur. Zira Meğâribe Mahallesi'nin sınırları içerisinde olan Burak Duvarı bir İslam vakfı addedildiğinden satılması mümkün değildi. Ancak buna da bir çözüm bulunmuş ve başka bir toprak parçasıyla mübadelesinin mümkün olduğuna karar verilmiş fakat bu karar da uygulanamamıştır. Yahudilerin bu girişimlerine mukabil Filistinliler de *İslamî Mukaddesata ve Burak-ı Şerif'e Yardım* adıyla 11 Kasım 1928 tarihinde Kudüs'te bir zirve düzenleyerek Duvar üzerindeki haklarından vazgeçemediklerini göstermişlerdir (Arramin vd. 2001: 45-46).

Sempozyumun akabinde 600 Yahudi, Burak Duvarı'nın önünde "duvar bizim duvarımızdır" sloganlarının atıldığı bir eylem tertip etmişlerdir. 16 Ağustos 1929 tarihine denk gelen Cuma gününde Filistinliler, imamın hararetli Cuma hutbesi akabinde Meğâribe Kapısı'ndan⁵ çıkararak duvarda bulunan Yahudilere ait şeyleri yaktılar. Bir sonraki Cuma ise (23 Ağustos 1929) daha şiddetli geçmiştir. Söz konusu kitlesel olaylar sadece Kudüs ve çevresiyle sınırlı kalmamış el-Halil, Hayfa, Yafa ve Safed şehirlerine de sirayet etmiştir. Burak Ayaklanması olarak tarihe geçen ve Filistin'deki Yahudi icraatlarına karşı ilk ciddi tepki olan bu hadisede 133 Yahudi hayatını kaybetmiş, 339 Yahudi ise yaralanmıştır.⁶ Burak ayaklanması esnasında ayrıca 120 Filistinli de hayatını kaybetmiştir.⁷

Bu karışıklıklardan sonra İngiliz konsolosluğu mesele için Türkiye'ye bir mektup yazmış ve Yahudi zenginlerinin Burak Duvarı'nı satın almak için 240.000 Cüneyh topladıklarını ve böyle bir fiyata duvarın neden satılmadığını -muhtemelen olayların yatışması ve daha da ilerlemesi için- sormuştur. Tabii bu isteklerin her biri akim kalmıştır; Böyle bir durumda onun satılması veya herhangi bir şekilde devredilmesi Müslümanlar tarafından onur kırıcı görülmüş, ayrıca böyle bir işe teşebbüs etmek İslam inançlarıyla da bağdaştırılmamıştır. Tüm bunlara rağmen İngiliz yönetimi Yahudilerin yanında yer almaya (ya da Yahudileri desteklemeye) devam etmiştir. Burak Ayaklanması'na katıldıkları gerekçesiyle Yirmi yedi Filistinli hakkında idam kararı alınmış ve bu şahıslardan yirmi dördü 17 Haziran 1930 tarihinde İngiliz idaresi tarafından infaz edilmiştir (Arramin vd. 2001: 46-47).

Filistinliler ve Yahudiler arasındaki gerginlik, İsrail

5 Bu kapı, Meğâribe mahallesinden Mescid-i Aksâ Haremi'ne girişin yapıldığı kapıdır.

6 <http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/%20%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%8F%D8%B1%D8%A7%D9%82.pdf> 11.03.14.

7 Bu kişilerin isimleri ve Filistin'in hangi şehirlerinden olduğu Birzeit üniversitesi tarafından tespit edilmiştir. Bkz. <http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/%20%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%82%201929%D9%85.pdf> 11.03.14.

devletinin kurulmasıyla arttı ve nihayetinde yukarıda işaret edildiği gibi 1948'de savaşla neticelendi. Savaş sonunda Kudüs ikiye bölündü; Doğu Kudüs Filistinlilerin, Batı Kudüs ise Yahudilerin yerleşim alanı oldu. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus Doğu Kudüs Filistin'in değil Ürdün'ün kontrolüne verilmiştir. Zira günümüze dek hâlen Filistin diye bir devletin varlığı ne İsrail ve nede Birleşmiş Milletler tarafından tanınmamış buna mukabil Ürdün İsrail'i resmen tanımıştır. Doğu Kudüs'te ikamet eden 1700 Yahudi bundan sonra kendileri için Batı Kudüs'te yapılan hanelere geçmiştir. Boşalan ikamet alanına Filistinliler mülteci sıfatı ile yerleştirilmiştir. 1967'de vuku bulan *Altı Gün Savaşları* başladığında mülteciler de dâhil olmak üzere 5000 Filistinli burada yaşamaktaydı (Larsen 1968: 19). Her ne kadar bir Yahudi mahallesinin tasvirini yapan Amerikalı gazeteciler tarafından dile getirilmese de bu alanda 800 yılı aşkın devam eden bir Müslüman vakıf mahallesi bulunmaktaydı: Meğâribe mahallesi.

Altı Gün Savaşları'nın başlaması ile İsrail, Doğu Kudüs'e girmiş, makineli silahların ve bombaların kullanıldığı savaşta Harem-i Şerif bölgesindeki yapılar -Kubbetu's-Sahra da dâhil olmak üzere- zarar görmüştür. İsrail askerleri 10 Haziran 1967 tarihinde Meğâribe Mahallesi'ne girmiş ve mahallenin Harem-i Şerif'e açılan kapısını zapt etmişlerdir. Hiç gecikmeden ertesi gün mahalle evlerini yıkmaya başlamışlardır. Yıkıma uğratılan mahallede; Burak Mescidi, Şeyh Ubeyd makamı, Efdaliyye Medresesi, Şeyh Hasan makamı, Vakıf İdaresi okulu ve depoları ve yaklaşık 200 kişinin çalıştığı plastik üretim fabrikası yerle yeksan edilmiştir. Mahallede toplam 138 adet yapı yıkılmıştır. Yıkım eyleminin başında İsrail ordusu komutanı İtan B. Moşe bulunmuştur. İsrail yönetimi tarafından İtan Meşe'ye Meğâribe Mahallesi'ne düzenlenen operasyonda gösterdiği başarı sebebiyle 25 Ocak 1999 tarihinde 'Kudüs Azizi' lakabı verilmiştir (Arramin vd. 2001: 54-55).

Yıkımdan önce, mahallenin yeni yöneticileri olan İsrail generalleri tarafından sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Mahallenin ortadan kaldırılması

hususunda hiçbir şekilde -mahalle sakinleri de dâhil olmak üzere- Filistinlilerle istişarede bulunulmamış, yıkım kararı Filistinli mahalle sakinlerine tahmil edilmiştir (Abowd 2000: 9).

1967 yılında İsrail tarafından ele geçirildikten sonra Kudüs birleştirilmiş ve zamanın Siyonistlerinin önde gelenlerinden olan Tidi Kolik Belediye Başkanlığına getirilmiştir. Belediye başkanı Kudüs'ü Yahudileştirmek için elinden gelen tüm çabayı harcamış ve gerekli çalışma kurulları Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmıştır. Eski Kudüs (القدس القديمة/el-Kudsü'l-Kadîme) olarak adlandırılan sur içi Kudüs'ün, belediyenin faaliyetleri neticesinde tarihi silueti değiştirilmeye başlanmıştır. Ordu tarafından yıkılan Meğâribe Mahallesi ve Burak Duvarı Yahudiler için bir ibadet sahası olarak tanzim edilmiş ve Şeref Mahallesi'nin de tarihi veçhesi tahrip edilerek yerine yeni ve büyük bir Yahudi Mahallesi kurulmuştur. Oluşturulan bu mahalleye 600 ailenin yerleştirilmesi öngörülmüştür ki bu da yaklaşık olarak 3500-5000 Yahudi'nin yerleştirildiği anlamına gelmektedir (Arabî 2009: 727-733).⁸

Yahudi yerleşimcilerin yerleştirilmesi ve Burak duvarı yanında Yahudi ibadet alanı oluşturulması için Meğâribe Mahallesi'nin yıkım sürecinde mahalleliler neler yaşadı? Evinden çıkartılanlar, evleri yıkılanlar neler hissetti? Elbette bunları ortaya koyma metodolojisi bu çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşar. Bununla birlikte Meğâribe Cemaati şeyhi Muhammed İbrahim Abdülhak ile gerçekleştirilen mülakat neticesinde bazı bilgiler bu bağlamda faydalı olacaktır.⁹ Şeyh Abdülhak 1967 yılındaki yıkım olaylarının görgü tanıklarından biridir. O da Kudüs'teki diğer birçok Mağrib asıllı diğer Filistinli gibi, Meğâribe Mahallesi sakinlerindendi. Ancak 1967 savaşıyla onun da evi yıkıldı. Yıkım süreci içerisinde defaatle kimi

zaman taşındığı evlerden çıkarılmış kimi zaman da ikamet ettiği evler yıkılmıştır (Belge için bkz. EKLER; A/1). Meğâribe cemaati şeyhi, mahalle yıkımının tamamen hukuk dışı olduğunun altını çizmektedir.¹⁰

İnceleme imkânı bulunan bazı belgeleri görebilmemiz mümkün oldu. Bu belgelerin birinden anlaşıldığı kadarıyla Meğâribe vakfına bağlanmış olan Mağrib asıllı Ebu Medyen el-Ğavs'ın kurduğu vakıf da mutazarrır olmuştur. Vakfın gelirlerini sağlayan Aynu Karim Köyü 1967 savaşı neticesinde ikiye bölünen Kudüs'ün batı tarafında kalmıştır. Meğâribe vakfı mütevellileri vakfa ait arazilerin tespiti hususunda Kudüs Evkâf Nezâreti'ne dilekçe yazmışlardır. Dilekçedeki taleplerden bir diğer İsrail'in vakfa ait gelirleri teslim etmesidir (Belge için bkz. EKLER; A/2).

İsrail ve Filistin arasında Meğâribe Mahallesi üzerindeki mücadele hâlen sürmektedir. Ancak bu mücadelenin Filistin tarafı tüm ataklara karşı cılız bir savunma refleksi göstermekten öteye gide-memektedir.

2. İsrail İşgali Nedeniyle Meğâribe Mahallesinde Yıkılan Vakıf Ev ve Dükkânlar

Aşağıdaki tabloda Meğâribe Mahallesi'nin yıkımıyla ortadan kalkan gayrimenkuller ve bu mülklerimiz kimlere ait olduğu tablo halinde verilmiştir. Tablodan anlaşıldığı kadarıyla, mahallenin yıkımıyla kayıtlara geçmiş 131 mağdur bulunmaktadır. Gayrimenkullerin değeri 500-5000 Dinar arasında değişmektedir. Yıkım nedeniyle toplamda 184.910 Dinar tutarında bir maddi zarara uğrayan mahallelilerin bu kayıpları tazmin edilmemiştir.¹¹

8 Yahudi Mahallesi 1967 yılı akabinde zikredilen mahallelerin yıkımı neticesinde oluşturulmuştur. Ayrıntı için Bkz. (Reca Abdülhamid Arabî 2009: s. 745-746). Bu mahallenin eski bir Yahudi Mahallesi olduğuna ve içinde bulunan 60 sinagogun 1948 harbi akabinde Ürdün yönetimi tarafından yıkıldığına dair iddialar da bulunmaktadır. Bkz. (Larsen 1968).

9 Kendisiyle 2012 yılının Mayıs ayında birkaç kez görüşme imkânı bulduk.

10 Konuyla ilgili gerekli hukuki mücadeleyi vermeye çalışmışlardır. Kendisinden bu süreci anlatan belgeleri talep ettiğimizde ise evden eve göçüşler sırasında bunların birçoğunun bir şekilde kaybolduğunu; kalanların ise şu an oturduğu evin elverişsizliği nedeniyle nereye istiflediğini hatırlamadığını belirtti. Bununla birlikte bazı belgeleri istifademize sunabildi; bunları çalışmamızda kullandık.

11 Mahallede yıkılan ev dükkânların listesi için Bkz., Muhammed Haşim Ğuşe, *el-Evkâfu'l-İslâmiyye fi'l-Kudsî's-Şerîf: Dirâse Târihiyye Muvesseka*, IRCICA, İstanbul 2009, s. 110-114. Tablo-1'de verilen malumat, adı geçen eserinde Ğuşe'nin verdiği bilgilerin tercüme edilmiş halidir.

Sonuç

Kudüs Meğâribe Mahallesi XX. yüzyılın en büyük siyâsî ve insanî problemlerinden biri haline gelen Filistin meselesinin tarihsel ve siyâsal inşası hakkında bazı ipuçları sunmaktadır. Günümüzde Filistin topraklarında, Filistin adında bir devletin varlığını hâlen kabul etmeyen devletler bulunmaktadır. Oysa bu devletin nasıl kurulduğu ve kuruluşu aşamasında Filistinlilerin akıbetinin ne olduğu hakkında Meğâribe Mahallesi birçok hadiseye tanıklık etmiştir. İngiltere ve İsrail ittifakı ile; Meğâribe Mahallesi'nin ve bu mahallede yüzyıllardır yaşayan insanların insanlığa mal edilebilecek tarihsel ve kültürel sermayeleri sonlandırılmıştır. Osmanlı imparatorluğundan önce var olan bu mahalle, normal şartlar altında imparatorluktan sonra da varlığını sürdürmeye devam etmekteydi. Meğâribe Mahallesi'nin Osmanlı'dan fazla süren bu uzun ömürlülüğü tarihsel bir kırılma yaşatılarak buldozerler eşliğinde noktalanmıştır. Bu tarihsel kırılmayla mahallenin geçmişiyile olan tüm bağları silinmiş ve Siyonist bir mantıkla yeni bir tarih inşa edilmek istenmiştir. Üstelik bu yıkım eylemi mahallenin bir İslam vakfı olarak kurulduğu; tüzel kişiliğinin dışarıdan müdahaleyle hiçbir şekilde değiştirilmemesi gerektiği bilinerek gerçekleştirilmiştir.

Meğâribe Mahallesi'nin serencamının gösterdiği gerçeklerden biri Filistinli mülteciler sorunudur. Mahalle sakinleri birçok Filistinli gibi yaşam alanlarından/meskenlerinden tard edilmiş (mass expulsion) veya yaşadıkları yerlerden tamamen gönderme (population transfer) metoduyla kültürlerinden, tarih ve vatanlarından koparılmıştır.

Meğâribe Mahallesi, Kudüs şehrinde yüzyıllardır bâki kalan bir İslam medeniyeti tuğrasıydı. Burak Duvarı bu medeniyetin şehirdeki en önemli mukaddesâtından biri olmasına rağmen Yahudilerin onu Ağlama duvarı olarak adlandırıp burada çeşitli ritüellerini yapmalarına izin verilmekteydi. Ancak bu hoşgörü suiistimal edilmeye başlandı; bunun ardından XX. yüzyıl içerisinde daha fazlası istenmeye başlandı. Bu istek de duvarın ve civarının İslam medeniyeti hüviyetini kaybetmesinden başka bir şey değildi. Bunun tarihin seyrini başka bir mecraya çekilerek gerçekleştirilebileceğinin farkında olanlar, Meğâribe Mahallesi için tarihte yeni bir

sayfa açmaya karar verdi. Bu sayfada yazarlarda ise yüzyıllardır ayakta duran bu mahalle hakkında hiçbir şey söylenmeyecekti.

Bu yıkımın sebepleri Siyonizm'den başka yerde aranmamalıdır. Meğâribe Mahallesi'nin yıkımıyla birlikte Yahudiler için Kudüs'ün ebedî başkent olması yönünde en büyük adım atılmıştır. Bununla birlikte 1967 yılından itibaren Meğâribe Mahallesi'nin hiç yokmuşçasına Kudüs'ün tarihi belleğinden silinmek istendiği müşahede edilmektedir. Zira günümüzde Yahudi Mahallesi olarak adlandırılmış; bir zamanlar Kuzey Afrikalı Müslümanların yaşadığı bir habitat olmasına rağmen bu konu es geçilmiştir.¹²

Filistinliler ve dahi İslam âlemi, Kudüs'ün İslam medeniyetine ait olduğu iddiasını devam ettirmek ve Filistin topraklarının sürmekte olan işgalini sonlandırmak istiyorlarsa şunların dikkate alınması gerekmektedir:

Meğâribe Mahallesi Kudüs'ün ve özellikle Harem-i Şerif'in olmazsa olmaz parçalarındandır. Meğâribe Mahallesi'nin yeniden Filistinli kimliğine kavuşturulması gerekmektedir; belki bu şekilde Kudüs'ün asıl veçhesini yeniden ortaya çıkartma kabilinden önemli bir adım atılmış olur. Siyonist rejimin Kudüs işgalini Meğâribe Mahallesi'ni işgali üzerinden tescillemeleri gibi, Meğâribe Mahallesi'nin yeniden Filistinli hüviyetine kavuşturularak Filistin ve Filistinlilerin özgürlüklerine giden yol haritası çizilmelidir.

¹² Meğâribe mahallesi günümüz Filistin sorununun da nereye doğru seyir ettiğinin bir aynasıdır. Yahudiler gibi Filistinliler de Kudüs'ün ebedî başkentleri olduğu iddiasında. Ancak ebedî addettikleri başkentleri bir yana, Batı Şeria'nın Ramallah haricindeki tüm şehirlerine İsrail askerlerinin gece saatlerinde silahlarla indiğini gözlemlemem sadece Kudüs'ün değil, tüm Filistin'e karşı bir tehlikenin devam ettiği/edeceği izlenimi edinilmesine neden olmuştur.

Kaynaklar

A. Arşiv Belgeleri

A/1: Arşiv Belgesi: Meğâribe cemaati şeyhi ve Meğâribe vakfı mütevellisi Muhammed İbrahim ve Abdülhak'tan alınmıştır.

A/2: Arşiv Belgesi: Meğâribe cemaati şeyhi ve Meğâribe vakfı mütevellisi Muhammed İbrahim Abdülhak'tan alınmıştır.

B. Telif Eserler

Abowd, Tom (2000). "The Moroccan Quarter: A History of the Presen", *Jerusalem Quarterly File* (Institute of Jerusalem Studies), no: 7, s. 6-16.

Arabî, Reça Abdülhamid (2009). *el-Kâfi fî Târîhi'l-Kuds*, Daru'l-Evail, Basım yeri yok.

Arnon, Adar (Jan., 1992). "The Quarters Jerusalem in the Ottoman Period", *Middle Eastern Studies*, Vol. 28, No. 1, s. 1-65.

Arramin, Muhammed Buheys er-Rifaî (2001). Nasır Davud, *el-Meğâribe ve Hâitu'l-Burâki's-Şerîf Hakâik ve Ebtâl*, Memşuratu Arşifi'l-vatani Filistini, Ramallah.

el-Aselî, Kamil (2009). "Hâretu'l-Meğâribe fi'l-Kuds ve Ehemmiyetuhâ et-Târîhiyye", *el-Buhûs ve'd-Dirâsât ve'l-Makâlât*, C. II, Vezâretu's-Sekâfe, Ürdün, s. 17-33.

Ğuşe, Muhammed Haşim (2009). *el-Evkâfu'l-İslâmiyye fî'l-Kudsi's-Şerîf: Dirâse Târîhiyye Muvesseka*, IRCICA, İstanbul.

İbnu Cubeyr (Tarihsiz). *Rihletu İbnu Cubeyr*, Daru Sadir, Bayrut.

el-Hanbelî, Mucireddin (1973). *el-Ünsü'l-Celîl fî Ahbâri Kuds ve'l-Halîl*, C.II, Mektebetü'l-Muhtesib, Amman.

Husavî, Necva Mustafa (2008). *Hukûki'l-Lâciîni'l-Filistiniyyîn Beyne's-Şer'iyeti'd-Duveliyye ve'l-Mufâvadati'l-Filistiniyye ve'l-İsrâiliyye*, Merkezu'z-Zeytuna li'd-Dirâsât ve'l-İntişarat, Beyrut.

Larsen, David (1968). "Urban Renewal Alters Jerusalem Quarter: Jewish Area in Newly Annexed Old City Retains Color Adds Modern Facilities", *Los Angeles Times*, (1923-Current File); Jan, 18;; *ProQuest Historical Newspapers: Los Angeles Times*, (1881-1989). s.19.

Louv, Aryeh (1977). "Jerusalem's Jewish Quarter Restoration Nears Completion, Jewish Advocate" (1909-1990); Mar 10;; *ProQuest Historical Newspapers: The Jewish Advocate* (1905-1990), s. B9.

el-Mağribî, Abdurrahman Muhammed (2000). *Tâifetu'l-Meğâribe 492-922/1099-1516*, Kulliyetu Aynu Şems, Basım yeri yok.

et-Tibarî, Abdullatif (1404-1981). *Evkâfu'l-İslâmiyye Bi Civâril Mescidil Aksâ*, Vezâretu'l-Evkâf ve's-Şuûn ve'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyye, Ürdün.

et-Tibavî, Abdullatif (1401/1981). *el-Kudsu's-Şerîf fî Târîhi'l-Arabi ve'l-İslâm*, Vezâretu'l-Evkâf ve's-Şuûn ve'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyye, Ürdün.

Salih, Muhsin Muhammed (1433/2012). *el-Kadiyyetu'Filistiniyye: Halefiyyâtihe't-Târîhiyye ve Tatavuratihâ'l-Muâsıra*, Merkezu'z-Zeytûne li'd- Dirâsât ve'l-İntişârât, Beyrut.

Serbestoğlu, İbrahim (2012). "19. Yüzyılda Filistin'de Yahudiler Üzerinde İngiliz ve Amerikan Himayesi", *History Studies*, 4/1, s. 489-502.

Simons, Cahim (2004). *A Historical Sorvey of Proposals to Transfer Arabs from Palestine 1895-1947*, Gengis Khan Publisers, for the varietur PDF Internet Edition, Ulaan Baator, February.

Soy, Hacı Bayram (2004). "Arap Milliyetçiliđi: Ortaya Çıkışıından 1918'e Kadar", *Bilig*, Yaz, Sayı:30, s.173-202.

Süer, Berna- Atmaca, Ayşe Ömür (2007). *Arap-İsrail Uyuşmazlığı, Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, ODTÜ yayınları, Ankara.

Yusuf, Hamd Ahmed Abdullah (2000). *Min Âsâri'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye fî Beyti'l-Mukaddes*, C. I, Kudüs.

C. İnternet Adresleri:

<http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/%20%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%8F%D8%B1%D8%A7%D9%82.pdf> 11.03.14.

<http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/%20%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D9%82%201929%D9%85.pdf> 11.03.14.

http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/node_images/pic13_1.jpg 11.3.2014.

http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/node_images/h8.jpg 12.02.2014.

http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D8%A7%D8%B1%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8-BA%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%A9 12.03.2014.

http://atlasinfos.blogspot.com.tr/2012/06/blog-post_6764.html 12.03.2014.

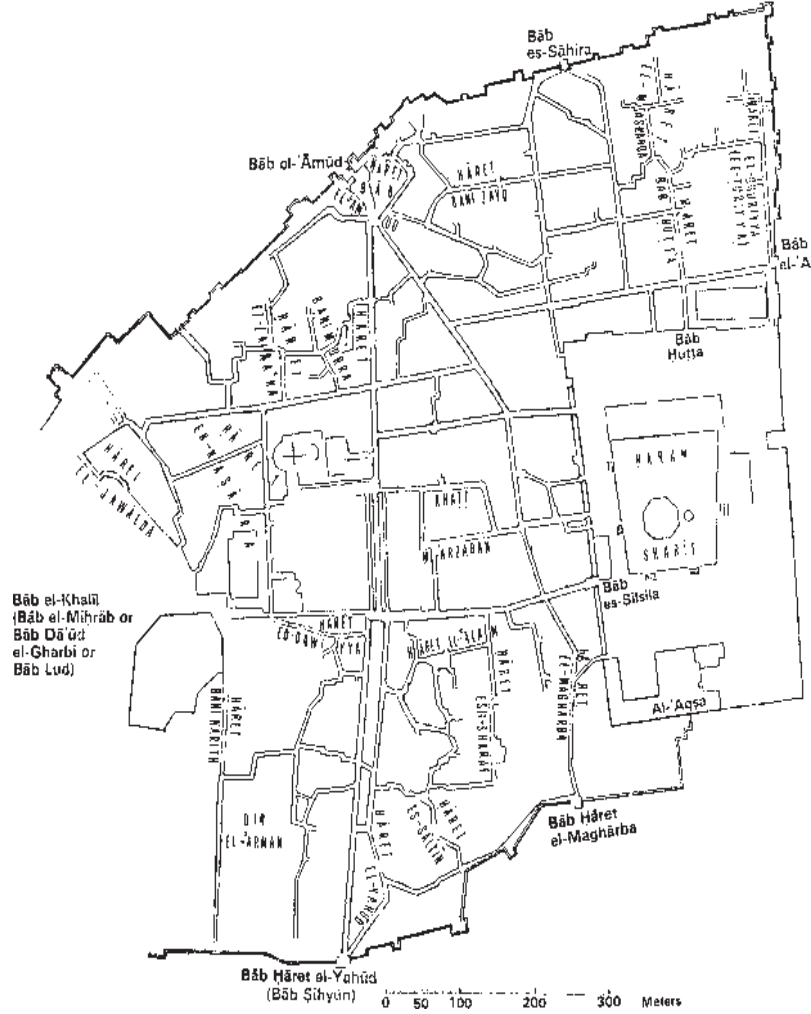
<http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm> 12.03.2014.

http://www.foraqsa.com/library/html/sad_magharba.htm 12.03.2014.

http://www.foraqsa.com/library/html/sad_magharba.htm 12.03.2014.

http://www.foraqsa.com/library/html/sad_magharba.htm 12.03.2014.

Ekler
A. Haritalar

Harita 1. Mücireddin'in verdiği bilgilere göre XV. Yüzyıl Kudüs mahalleleri Kaynak: Adar Aron, a.g.e., s. 4.

A. Tablolar

Tablo 1. Meğârîbe Mahallesi'nin Yıkımıyla Ortadan Kalkan Gayrimenkuller

Sıra	Sâkin (Oturana)/İşlevi	Oda Adedi	Değeri*
1	Muhyiddin eş-Şamî	3	1500
2	Vakıf Mahzeni	2	1500
3	el-Hâc Kasım ed-Derrâcî	2	1200
4	el-Hâc Kasım ed-Derrâcî	2	1200
5	Abdullah Kasım ed-Derrâcî	4	2400
6	Hasan el-Cunduveysî	2	1200
7	Zekeriye ez-Zevavî	3	1800
8	Muhammed el-Cerbî	3	2000
9	Ahmed Hamide	2	1200
10	Fuad Hamide	2	1200
11	Yahya ez-Zevavî	2	1500
12	ez-Zevavî evi	1	750
13	Ali Muhammed ez-Zevavî	1	500
14	Ömer el-Cerbî	1	600
15	Muhammed Abdülcilil el-Mağribî	2	1200
16	Abdülcilil Ayid el-Mağribî	2	1200
17	Ramazan Musa Kasım	1	1200
18	Abdül Mün'im Musa Kasım	2	1500
19	Abdurrahman Musa Kasım	1	750
20	Abdülkadir İsa'nın dul eşi	2	1200
21	Ahmed Atallah	2	1200
22	Nime Salih ve oğlu Ahmed	3	1500
23	Ümmü Hanna Şihab	1	500
24	Es'ad el-Atraş	1	500
25	Es'ad el-Atraş	1	700
26	Adnan İknibî ve başkaları	2	1500
27	Adnan İknibî	2	1200
28	Mahmud Arab	2	1200
29	Harbî et-Tayyib	4	3000
30	İsa et-Tayyib	2	1200
31	Halil et-Tayyib	1	600
32	Dul Zeyneb ed-Dükkalî	2	1200
33	el-Hâc Halil el-Lebbân	2	1200
34	İshak Halil el-Lebbân	2	1500
35	İbrahim b. Salah	2	1500

* Dinar olarak

Kudüs'te Bir Vakıf Mahalle: Sekiz Yüz Yıllık Meğâribe Mahallesi ve Serencamı

Sıra	Sâkin (Oturana)/İşlevi	Oda Adedi	Değeri*
36	Yusra el-Merakeşî	1	600
37	Yusra el-Merakeşî	1	600
38	Yusra el-Merakeşî	1	600
39	Ali eş-Şavî	2	1500
40	Muhammed el-Cevde	2	1500
41	Safiye Ali Reşid	1	500
42	Meğâribe Vakfına ait mahzen	1	400
43	Mahmud Abdülvehhab	2	1500
44	Mahmud Abdülvehhab'ın annesi	2	1500
45	Said el-Filalî	6	4500
46	Salih Zibu'l-Lebban	3	2250
47	Muhammed ez-Zevavî	2	1200
48	Muhammed ez-Zevavî	1	750
49	Cum'atu'l-Ahvel	2	1200
50	İbrahim el-Ahvel	1	750
51	Reşid el-Me'mun	2	1500
52	Ali el-Lebban	2	1500
53	Neli Ali el-Lebban	2	1500
54	Abdülhalis ve çocukları	4	2400
55	Ferec el-Halis	3	2000
56	Ömer el-Hâc Arab	3	2250
57	Mahmud eş-Şavî	2	1500
58	Fethi el-Hâc Arab	2	1500
59	el-Hâc Arab'ın dul eşi	2	1500
60	Kazım Salih et-Tunusî	4	2400
61	Muhammed Said ez-Zevavî ve kardeşleri	2	1500
62	Muhammed Said ez-Zevavî'nin annesi	1	600
63	el-Salih et-Tayyib	2	2000
64	el-Salih et-Tayyib	1	750
65	Abdülkadir Habib ve kardeşleri	2	1500
66	Fatıma es-Sibaî	2	1200
67	Abdülmecid Uveyz	1	600
68	Mahmud ez-Zevavî	2	1200
69	Zühre er-Rabî	2	1500
70	el-Hâc İbrahim ed-Derrâcî	2	1800
71	Abdullah Ahmed el-Mağrbî	3	1800
72	Ahmed Abdüsselam el-Fasî	2	1500
73	Ahmed Abdüsselam el-Fasî	3	2250

* Dinar olarak

Sıra	Sâkin (Oturana)/İşlevi	Oda Adedi	Değeri*
74	Hasan et-Tevatî	3	1500
75	Ahmed Abdullah el-Cüreydî	2	1200
76	Ahmed Abdullah el-Cüreydî'nin dul eşi	1	750
77	Teyzir Abdullah el-Cüreydî	1	600
78	Ahmed el-Addadî	2	1200
79	Mağrib Sefiri	2	1000
80	Muhammed Abdulhak	4	2500
81	İbrahim Abdulhak'ın dul eşi	3	2000
82	Meğâribe vakfı okulu	1	750
83	Meğâribe vakfı mahzeni	1	500
84	Hasan Ali el-Mağribî ve annesi	4	2500
85	Muhammed el-Mehdî	2	1500
86	Şeyh Muhammed el-Mehdî	4	3000
87	Meğâribe vakfı mahzeni	1	500
88	İsa Haşim el-Mağribî	1	700
89	el-Hâc Yusuf Ali	3	2250
90	Meğâribe vakfı mahzeni	1	500
91	Şeyh Abdülğani el-Atraş	2	1200
92	Fatma es-Sibaî	2	1200
93	Fatma es-Sibaî	1	600
94	Seyyid Ahmed et-Ticanî	3	2250
95	Salih ed-Derracî	2	1200
96	Muhammed Beşir Kasım	2	1200
97	Musa ed-Derracî	2	1200
98	Burak Camii	1	5000
99	Hasan ez-Zühanî	1	500
100	Zeyneb el-Mağribî	1	600
101	Ali eş-Şavî	1	750
102	Hamza eş-Şavî ve ihvanî	1	750
103	Şeyh Hasan el-Haffavî	1	1200
104	Mahmud ez-Zevavî	2	1200
105	Mahmud ez-Zevavî	2	1200
106	Şeyh Yahya Muhammed	2	1200
107	Muhammed el-Muhtar eş-Şankitî	2	1500
108	Musa Taha ve Muhammed Taha'nın kız kardeşi	6	5000
109	Abdüddaim'im dul eşi	2	1200
110	Muhammed Abdülğanî el-Atraş	1	750
111	İsmail el-Muhaysirî	1	750

* Dinar olarak

Sıra	Sâkin (Oturana)/İşlevi	Oda Adedi	Değeri*
112	Abdülkadir es-Ser'itî	2	1200
113	İsa Haşim el-Mağribî	3	2000
114	İsa Haşim el-Mağribî'nin annesi	1	800
115	Muhammed Ali el-Kuvatî	3	1800
116	Ali ve Hüseyin Kabellatî	5	3000
117	Latife Enver/Ümmü Rızk	1	600
118	Mahmud Hasan el-Mağribî	2	1500
119	Hasan Mahmud el-Mağribî	3	2000
120	Misbah Ebu Mehdi	3	2000
121	Hatice en-Nabluşî	2	1200
122	Said el-Ferh	3	1800
123	Ahmeed Serhan	2	1500
124	Muhammed Ahmed Serhan	2	1500
125	Cemil es-Salihî	2	1200
126	Yusuf es-Salihî	2	1200
127	Emine el-Adavî ve annesi Ayşe	1	600
128	Muhammed Medbulî	3	2250
129	Şeyh Abd Camii ve makamı	-	4000
130	Şehade Tütüncî	4	2500
131	İsa Ebu Şükr	3	2400

* Dinar olarak

A. Belgeler

1. Arşiv Belgesi A/1: Meğâribe cemaati şeyhi ve Meğâribe vakfı mütevellisi Muhammed İbrahim Abdülhak'ın 1967'de Meğâribe Mahallesi'nin yıkımı sürecinde evden eve göçüşünü; bu evlerden çıkarılışını ve barındığı evlerin yıkılışını özetleyen kendi el yazısı.

تصریح خطي
اصرح اني وعائلي كنا نسكن في مدينة القدس في الاقاليم التالية:
1 كنا نسكن في بيتنا بحي المغاربة الى ان هدم سنة 1967 عند هدم حي المغاربة
2 كنا في عقبنا لدية لصد شهر 1967
3 السكن في سودة الحمر متداخر 1967 وقد رزقنا باولادنا ساسر
سنة 1970 و طاسنه 1974 و عنده نسكن في سودة الحمر الى
ان طردنا من البيت المذكور الذي تم هدمه سنة 1976 و ارضه طيه حوال الاضلاع
من دائره اجراء القدس
4 السكن في عقبه المأذبه لقره ببيعه لانجادر الشهر وكانه سكننا في عقبنا لدية
يعقب طردنا دائما من البيت سكننا الدائم
5 السكن في هوش السادس رفق 13 مكر منة ادا نل كانون الثاني او اذفره
لا اذكر تماما ولا نراا نسكن هذا البيت لقابه الآت

المصرح
محمد إبراهيم علي
كوديه رقم 80132830

1989/1-10

المصدر

1. Arşiv Belgesi A/2: Meğâribe cemaati şeyhi ve Meğâribe vakfı mütevellisi Muhammed İbrahim Abdülhak ve vakfın diğer mütevellisi İsa Haşim el-Mağribî tarafından Kudüs Evkâf Nezâreti'ne Ebu Medyen el-Ğavs Vakfı'ba dair yazdıkları dilekçe. Kudüs Evkâf Nezâreti'nin mührü ve her iki mütevellinin imzası bulunan belgeye tarih düşülmemiştir.

الإدارة العامة

ADMINISTRATION OF ABU
MIDYAN AL-GHOUTH WAQF
AND THE
MOROCCAN BENEFACTORS'
WAQF IN JERUSALEM
AND ELSEWHERE
Charity Waqf founded in 720 A.H
P. O. Box 19029 - JERUSALEM

إدارة وقف أبي مدين الغوث وأوقاف
المحسنين المغاربة في القدس وخارجه
وقف خيرى تأسس سنة ٧٢٠ هجرية
١٩٠٢٩
القدس

رقم
التاريخ

No: _____
Date: _____

السلام عليكم ورحمة الله

بما ان وقف ابي مدين الغوث واوقاف المغاربة في القدس وخارجه فقد ٩٥٪ من املاكه في مدينة القدس وضواحيها حيث هدم وصودر في المدينة القديمة من القدس ١٦٧ عقار خلال سنوات ١٩٦٧ وسنة ١٩٦٨ . كما ان املاكه الاخرى في قرية عين كارم التي اصبحت جزءا من غربي القدس والمالحة واملاك اخرى في مدينة الرملة اصبحت تحت الاحتلال منذ سنة ١٩٤٨ .

لقد كان هناك عدة عروض في سنة ١٩٥٧ وسنة ١٩٥٨ على الحكومة المغربية وادارة وقف المغاربة في القدس لدفع مبلغ من السلطات الاسرائيلية على حساب ريع الوقف في عين كارم وكان ذلك بواسطة القنصلية البلجيكية في القدس التي كانت ترعى مصالح فرنسا في القدس بسبب قطع علاقات الاردن مع فرنسا في حينه وقد رفضنا ذلك العرض بعد مشاوره قاضي القضاة الاردني .

هناك تشجيع من جهات متعددة للمطالبة ببيع املاك الوقف في الاراضي المحتلة وبعدها المطالبة بتحرير اجزاء من املاك هذا الوقف في عين كارم والمالحة والرملة وغيرها ولكن هذه المطالبات تحتاج الى مجموعة محامين اسرائيليين وعرب ودوليين وبما ان وقف المغاربة لا يملك ابي اموال للقيام بهذه المطالبات .

لذلك نرجوا من المسؤولين مساعدة هذا الوقف ماديا ومعنويا للقيام بالمطالبة بتحديد ريع الاملاك اولا وبعدها تحرير اجزاء منه علما بان الحكومة الفرنسية وكلت محامين اسرائيليين للدفاع عن الوقف في سنوات الخمسينات عندما كانت المسؤولة عن شمال افريقيا قبل استقلال المغرب العربي .

راجين الاهتمام باجابة هذا الطلب وتقبلوا الاحترام .

متوليا اوقاف المغاربة
بالقدس وخارجه
عيسى هاشم المغربي ومحمد ابراهيم عبد الحق

القدس

A. Resimler

القوات البريطانية تعمل كل الإجراءات الكفيلة بحماية اليهود المتواجدين في الخليل وذلك بعد أحداث ثورة البراق ١٩٢٩

Resim 1. Burak Ayaklanması akabinde İngiliz mandater yönetiminin el-Halil Şehri'nde Yahudileri koruma girişimleri.

Kaynak: http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/node_images/pic13_1.jpg, 11.3.2014.

Resim 2. Meğâribe Mahallesi'nin yıkımdan önceki bir başka görünümü.

Kaynak: http://atlasinfos.blogspot.com.tr/2012/06/blog-post_6764.html 12.03.2014.

Resim 3. 1967'de yıkılmadan önceki haliyle Meğârîbe Mahallesi.

Kaynak:http://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D8%A7%D8%B1%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%BA%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%A9 12.03.2014.

Resim 4. Mahallenin yıkımı esnasında Burak Duvarı yanındaki Yahudi askerler.
Kaynak: <http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm>
12.03.2014

Resim 5. Mahalleye giren İsrail askerlerinin birbirlerini tebriki.

Kaynak: <http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm>
12.03.2014.

Resim 6. 1967 zaferi akabinde Burak Duvarı Yolu yazısı altında selam duran İsrail askerleri.

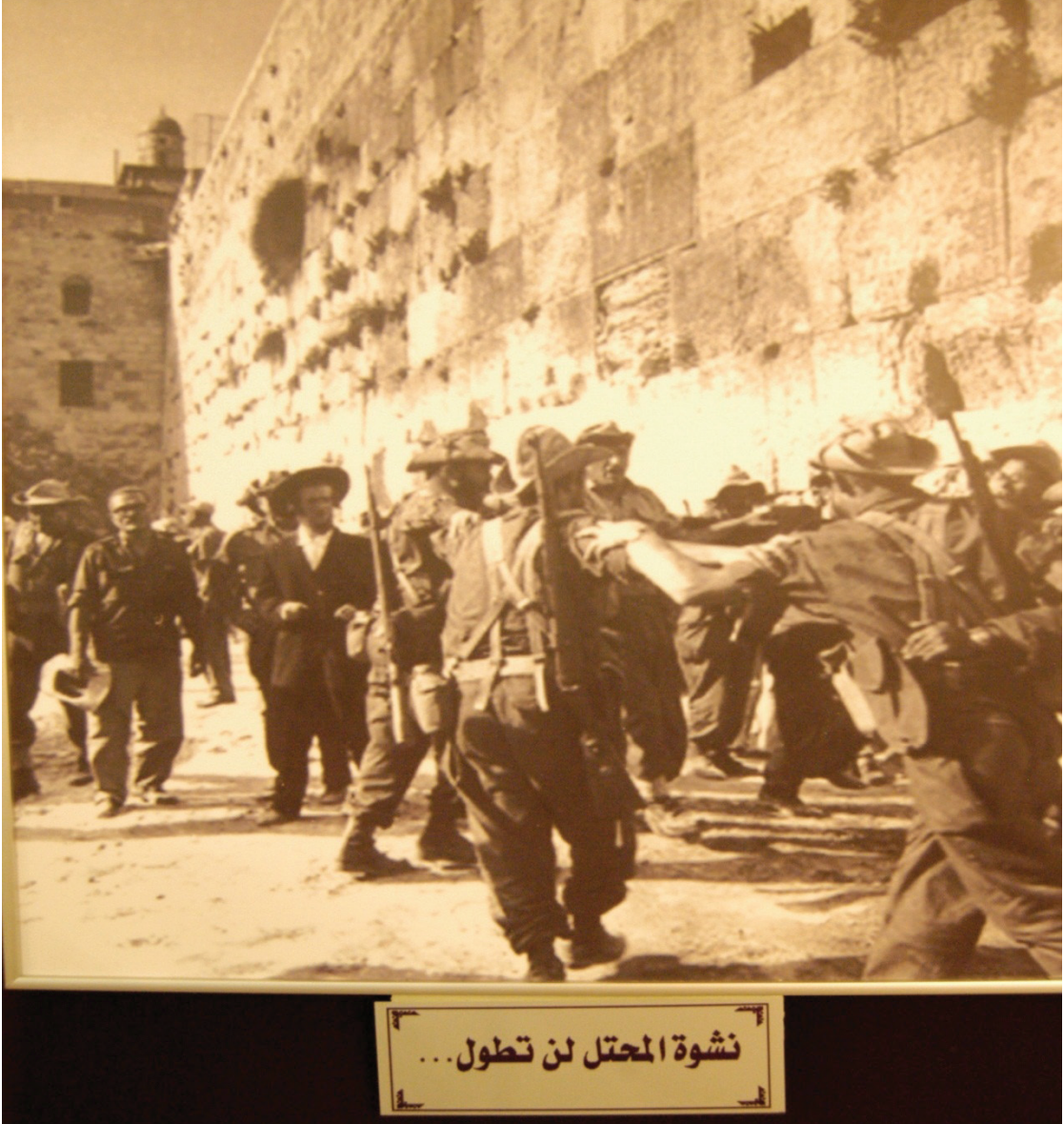
Kaynak: <http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm>,
12.03.2014.

Resim 7. Zaferin kutsiyetini göstermek için Burak Duvarı dibinde üflenen şofar/boynuz. Boynuzu üflenen ünlü Siyonist komutan Ben Enyan'dır. Şofar sesi, uyanışı, Tanrısal himayeyi ve onun gücünü simgelemektedir. Bu bağlamda ele alınırsa Kudüs'ün Tanrısal gücün desteğiyle Yahudilerin uyanışını sağlamak için Siyonistler tarafından işgal edildiği söylenebilir.

Kaynak: <http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm>, 12.03.2014.

<http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm>, 12.03.2014.

Resim 8. 1967 zaferinin İsrail askerleri tarafından Burak Duvarı yanında kutlanması.

Kaynak:<http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm>
12.03.2014.

Resim 9. Mahallenin yıkımını gösteren bir kare.

Kaynak: http://www.foraqsa.com/library/html/sad_magharba.htm 12.03.2014.

Resim 10. İsrail askerleri zaferleri için sevinirken yıkım eylemi devam ediyor.

Kaynak: <http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm> 12.03.2014.

Resim 11. Yıkımı gösteren bir başka kare.

Kaynak: <http://www.moghrabi-jerusalem.com/al-magharebh/sowr-haret-elmghareba.htm>
12.03.2014.

Resim 12. Günümüzde Meğârıbe Mahallesi'nden bir kare. Sağ taraftaki kapalı merdiven mahalleden Harem-i Şerif'e girişı sağlayan Meğârıbe Kapısı'dır.

Kaynak: <http://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%84%D9%81:Westernwall2.jpg> 12.03.2014.

Resim 13. Burak Duvarı.

Kaynak: http://awraq.birzeit.edu/sites/default/files/node_images/h8.jpg 12.02.2014